

Recenzja pracy doktorskiej Marcina Śramy „Król z narodem, naród z królem”? Polski władca jako figura seria dyskursu politycznego w dramatach oświecenia polskiego (1760-1792).

W XVIII w. w publicznej debacie politycznej ważny był temat relacji między królem i poddanymi w Rzeczypospolitej. Doktorant wybiera pięć dramatów z lat 1760-1792, w których pojawia się figura króla: Kazimierza Wielkiego, Władysława Warneńczyka i Zygmunta Augusta. Są to: Wacława Rzewuskiego *Władysław pod Warną*, pod tym samym tytułem dramat Juliana Ursyna Niemcewicza, Jeana Baptiste'a Dubois *Casimir le Grand*, Niemcewicza *Kazimierz Wielki* i *Zygmunt August* Józefa Wybickiego. Utwory te, z wyjątkiem *Władysława Warneńczyka* Niemcewicza, zostały wydane drukiem w XVIII w. w latach 1760-1792. Widzowie mogli cztery z nich (bez *Zygmunta Augusta*) oglądać na scenie, która była dobrą tubą propagandową owych manifestów politycznych w formie dramatu. Hetman Rzewuski pokazał swój dramat na scenie pałacowej w Podchorcach, a w 1761r. w Nieświeżu u Michała Radziwiłła Rybeńki, ojca Katarzyny Rzewuskiej, a bratowej autora, której dramat dedykował. W Puławach Czartoryskich wystawiono w 1787 r. *Władysława Warneńczyka* Niemcewicza, a na scenie narodowej jego *Kazimierza Wielkiego*, i prawdopodobnie w Szkole Rycerskiej dramat *Casimir le Grand*.

Dostęp do utworów jest dziś dobry. Rzewuskiego *Tragedie i komedie* wydała Janina Majerowa w 1962r., *Kazimierza Wielkiego* w *Tryptyku piastowskim* Juliana Niemcewicza Anna Mateusiak (2012), *Zygmunt August* Irena Kadulka w *Dramatach Józefa Wybickiego* (2013). Trudno stwierdzić czy Doktorant z *Władysława pod Warną* Niemcewicza korzystał z I tomu *Pism różnych wierszem i prozą* (1803), czy z VI tomu *Dzieł poetycznych wierszem i prozą* wydanych przez Jana Nepomucena Bobrowicza. *Casimir le Grand* zachował się w starodruku z 1775r. i jest najmniej znany w badaniach, opisany powierzchownie przez Z. Sudrawskiego (1978, 1984). Dramatom Niemcewicza poświęciły uwagę Małgorzata Chachaj (2007) i Ewa Szczepan (2011).

Doktoranta nie interesuje struktura gatunkowa utworów, ale kwestie polityczno – społeczne, które w niewielkim stopniu były poruszane przez współczesnych badaczy. „Dokonuje interpretacji – jak pisze – pod kątem przede wszystkim historii idei (zarówno w zakresie miejsca, postaci króla w myśli politycznej, jak i współkształtującej jej przemiany orientacji historiograficznej autorów” (s.5). Wykorzystana zostanie wobec tych założeń metoda hermeneutyczna.

Układ materiału w pracy jest logiczny. W obszernym rozdziale I: *Pozycja króla w Rzeczypospolitej w świetle wybranych traktatów politycznych* Doktorant prezentuje ważne zagadnienia związane z historią państwa i prawa zawarte w wypowiedziach zwolenników republikanizmu a także monarchizmu. Wśród autorów pojawiają się nazwiska znane i mniej znane, zrówno Polaków jak i cudzoziemców. Obok Leszczyńskiego, Konarskiego, Rzewuskich: Wacława, jego syna Seweryna i wnuka (nie syna!) Adama Wawrzyńca, Kołłątaja można wymienić Jerzego Dzieduszyckiego, Szymona Majchrowskiego, Gabriela Taszyckiego, Cezara Pyrrhysa de Varille. Znane były Polakom traktaty Hiszpanów: Antonia de Guevara, Francisca de Quevedo i Diega de Saavedra Fajardo, zwolenników monarchii ograniczonej, opartej na wzajemnym szacunku króla, senatu i poddanych. Te rozważania Doktoranta stanowią

mocną podstawę do pokazania ewolucji idei monarchicznej w analizowanych w następnych rozdziałach dramatach, które zostały napisane, poza *Władysławem Warneńczykiem* Rzewuskiego, przez zwolenników wzmocnienia władzy królewskiej.

Mgr Marcin Śrama układa dramaty nie według chronologii panowania władców, ale czasu powstania utworów. Oprócz tego w poszczególnych rozdziałach zestawia wypowiedzi dwóch autorów na temat tego samego władcy z podkreśleniem głównego przesłania utworu:

Rozdział II: *Władysław pod Warną, czyli monarcha-wódz bohaterem utworów Rzewuskiego i Niemcewicza (1760 i 1787)*

1. *Władysław pod Warną* Wacława Rzewuskiego – król lekkomyślny
2. *Władysław pod Warną* Juliana Ursyna Niemcewicza – król zdradzony przez wodza.

Rozdział III: *Kazimierz Wielki – wzór dobrego króla (1775 i 1792)*

1. *Casimir le Grand* Jeana Baptiste'a Dubois – francuska interpretacja losów polskiego monarchy.
2. *Kazimierz Wielki* Juliana Ursyna Niemcewicza – apologia króla – reformatora.

Rozdział IV: *Zygmunt August* Józefa Wybickiego- król rozdarty między obowiązkiem i uczuciem? (1783)

Doktorant prezentuje biografie omawianych dramatopisarzy, a tym samym przypomina o ich sympatiach politycznych wyrażanych w sposób artystyczny. Szczególnie cenny jest zrekonstruowany biogram Jeana Dubois, Burgundczyka, prawnika, który po przyjeździe do Polski został nauczycielem historii naturalnej i powszechnej w Szkole Rycerskiej, nauczycielem Niemcewicza.

Sposób ukazania przeszłości przykrojony jest do przesłania ideowego utworu. Autorzy z reguły podają źródła pomysłu. W przypadku Rzewuskiego jest to Długosz, A. S. Kwiatkiewicz i prawdopodobnie Solignac, sekretarz S. Leszczyńskiego w Lotaryngii. Najmniej postaci jest w dramacie Rzewuskiego, najwięcej u Niemcewicza. Są postaci historyczne, ale i fikcyjne. We wszystkich dramatach wprowadzony jest wątek miłosny.

W utworze Rzewuskiego młody, energiczny, dzielny król Polski i Węgier jest bohaterem tragicznym, który musi rozstrzygnąć dylemat o charakterze politycznym i moralnym. Kardynał Cesarini, legat papieski, naciska na Władysława na zerwanie pokoju z Turcją i wszczęcie wojny prewencyjnej uznanej za sprawiedliwą. Doświadczony i rozsądny hetman Tarnowski próbuje odwieść króla od zerwania traktatu. Władysław popełnił błąd podejmując nieroztropną decyzję walki z Turkami. Bitwa pod Warną zakończyła się klęską. Władca zginął na polu bitwy śmiercią heroiczną. Życie stracił również Cesarini, hetman i syn Zawiszy Czarnego. Dramat ma wymowę antywojenną, jest apoteozą dobrego doradcy Tarnowskiego.

Niemcewicz, adiutant Adama Kazimierza Czartoryskiego, w *Władysławie Warneńczyku* widział podobieństwo zdarzeń z XV w. do współczesnej sobie sytuacji politycznej – planowanego przez Stanisława Augusta Poniatowskiego udziału Polski w sojuszu z Rosją w wojnie z Turcją. Niemcewicz, podobnie jak A. K. Czartoryski, S. Małachowski, H. Kołłątaj, był przeciwnikiem tej koncepcji.

W dramacie nie ma legata papieskiego. Osia dramatu jest nieznaną ze źródeł spisek przeciwko królowi zmontowany przez wodza węgierskiego Huniada i Elżbietę, wdowę po uprzednim królu Albrechcie (de facto nie żyła od 1442r.), aby przejąć władzę i złymi radami skłonić młodego Władysława do bitwy z Turkami. Zarysowana została różnica stanowisk

wobec wojny między głównymi bohaterami. Hetman Tarnowski jest dobrym doradcą, zwolennikiem wojny sprawiedliwej, Huniad antagonistą polskiego wodza, natomiast król chce zdobyć rycerską sławę, aby zasłużyć na miłość Elżbiety. U Niemcewicza Władysław nie ginie na polu bitwy, tylko ranny umiera w ramionach Elżbiety. Doktorant pisze o aluzji politycznej do współczesnej sytuacji; „Jeżeli pod maską Władysława widzimy Stanisława Augusta Poniatowskiego, to Elżbieta staje się scenicznym odzwierciedleniem Katarzyny Wielkiej” (s.86). Ale kilka stron dalej już nie jest pewny maski historycznej w dramacie:” **raczej** nie ma przesłanek, by twierdzić, że poszczególni bohaterowie mają być maską ludzi znanych z życia politycznego współczesnych twórcy. Postaci są **raczej** reprezentantami różnych sposobów postępowania wobec spraw politycznych, a jedynie przesłanie dzieła nawiązuje do sytuacji politycznej, choć oczywiście **jest rzeczą niemal pewną**, że argumenty podnoszone przez Huniada musiały przywoływać na myśl argumentację przeciwników reform ustrojowych Rzeczypospolitej, podobnie usprawiedliwiających swe działania obroną wolności. Na tej samej zasadzie asocjacyjnej postępowanie króla Władysława kochającego Elżbietę Habsburżankę **może być**, jak już wspomniano wcześniej, łączone z romansiem Stanisława Augusta Poniatowskiego z carycą Katarzyną” (s. 106).

Kazimierz Wielki był władcą popularnym i cenionym reformatorem. Stał się w czasach panowania Stanisława Augusta tytułowym bohaterem dwóch dramatów. Wcześniejszy z nich, dedykowany królowi, został napisany w niecały miesiąc przez Jeana Dubois. Francuz wiedzę czerpał z Solignaca; do skomponowania utworu wykorzystał znane motywy literackie w teatrze klasycystycznym: wolteriański motyw spisku przeciwko królowi i motyw zazdrości prowadzącej do intryg a nawet tragedii. W dramacie Dubois postaciami historycznymi są król Kazimierz i jego żona, inne zostały wymyślone i obdarzone znaczącymi nazwiskami. Utwór rozpoczyna się ukazaniem dumnej i mściwej królowej zazdrosnej o kochankę męża. Tę sytuację wykorzystuje szlachcic Okrutnowski, przeciwnik reform królewskich. Pochlebstwami pozyskuje przychyłość królowej i zawiązują spisek przeciwko władcy. Nie doszedł on do skutku, ponieważ Kazimierz pozyskał przeciwnika dobrocią i łaskawością – udzielił mu pomocy finansowej, kiedy dowiedział się, że dobra Okrutnoskiego zostały spustoszone przez najeźdźców, a kiedy ten przyznał się, że chciał być królobójcą nie został przez króla stracony, tylko odebrano mu dobra. Zawiedziona królowa popełniła samobójstwo. Łaskawość Kazimierza mogła Polakom kojarzyć się z postępowaniem Stanisława Augusta, który wzywał do niekarania konfederatów barskich, którzy go porwali.

Drugim dramatem poświęconym ostatniemu Piastowi jest *Kazimierz Wielki* Niemcewicza. Poseł inflancki napisał go w tydzień na zamówienie króla, który przygotowywał uroczyste obchody rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 maja. Sztuka została wystawiona 3 V 1792 r. na scenie narodowej przy wielkim aplauzie publiczności. Na s. 164 zaplątał się błąd, że dramat „miał swą premierę podczas uroczystości zarządzanej 5 maja 1791 roku na mocy Deklaracji Stanów Zgromadzonych”. Autor w *Pamiętnikach* pisał, że sztuka była słaba, ale zasługą jej było przystosowanie do okoliczności. Już we Wstępie Niemcewicz porównuje Kazimierza ze Stanisławem Augustem, co dowodzi, że akcja dramatu jest maską historyczną. Scena zapełnia się postaciami historycznymi i fikcyjnymi. Głównym bohaterem jest król Kazimierz. Jego żoną jest Jadwiga „księżniczka z Głogowa”. Historycznymi bohaterami są: Ludwik Węgierski, kasztelan krakowski Jan z Melsztyna. Pojawiają się postaci fikcyjne:

rycerze Odrowąż i Powała, giermek królewski Niemira oraz służba królewska, panowie radni, mieszczanin, chłop. W ostatnim akcie trwają przygotowania do rocznicy przyjęcia statutów wiślickich. Należy podkreślić, że nie ma potwierdzenia źródłowego tej rocznicy z 1348 r. Wówczas królową nie była Jadwiga. Stało się to dopiero w 1365. Ale nawiązanie do rocznicy Konstytucji 3 maja jest jasne. Z dramatu wyłania się obraz Kazimierza – jednoczyciela wszystkich stanów, dobrego króla, roztropnego, sprawiedliwego, łaskawego, dobroczynnego, który jest wrażliwy na los poddanych, na utrzymanie spokoju w państwie, ale nie stagnacji. Władca dążący do panowania nad narodem, który ukochał wolność nade wszystko jest również obrońcą praw, które miały nauczyć poddanych staropolskiej cnoty.

Ostatnim analizowanym dramatem królewskim jest *Zygmunt August* Józefa Wybickiego, w którym autor zastanawia się, czy król jest rozdarty między obowiązkiem i uczuciem. Opatruje utwór mottem z *Farsaliów*, że wojna domowa jest przyczyną klęsk.

Akcja dramatu toczy się w trakcie sejmu po śmierci Zygmunta Starego (1548) w Piotrkowie. Stawała na nim sprawa małżeństwa króla z Barbarą Radziwiłłówną. Do akcji zostały dołączone wydarzenia z 1556r., kiedy to matka królewska Bona opuściła Polskę, pięć lat po śmierci synowej. Doktorant sięga do diariusza sejmowego, aby stwierdzić wiarygodność przedstawianych zdarzeń. Sytuacja jest inna niż w diariuszu, w którym król był kontra całemu senatowi. Dowodzi, że Wybicki w kostiumie szesnastowiecznym ukazuje rzeczywistość polityczną czasów sobie współczesnych z uwzględnieniem głównie roli panów wicherzących, przeciwnych zmianom ustrojowym, wprowadzających anarchię w państwie.

Królewska para, Zygmunt i Barbara, ma zwolenników w kanclerzu Maciejowskim, kasztelanie Tarnowskim i pośle Świętosławie. Przeciwnikami małżeństwa jest królowa Bona oraz szereg posłów kierujących się prywatą. Matka Zygmunta ponosi klęskę, gdy próbuje zabić pugińalem Barbarę i musi uciekać z Polski. Zausznik Bony, marszałek wielki koronny Piotr Kmita zawiązuje z panami Boratyńskim i Grekiem spisek przeciwko monarsze. W dalszym toku akcji Zygmunt August „dla miłości ojczyzny” wybaczają skompromitowanemu opozycjoniście i jego stronnikom. Doktorant wskazuje na reinterpretację motywu króla, który staje przed wyborem między miłością a dobrem państwa. Najważniejsza jest według Wybickiego wewnętrzna zgoda i posłuszeństwo obywateli wobec władcy, a wolne wybory jego serca nie będą przeszkodą w dobrym rządzeniu.

Król w omawianych dramatach reprezentuje nie tylko postać historyczną, aluzyjnie kojarzoną ze Stanisławem Augustem Poniatowskim, ale jest ponadto parenetyczną figurą władcy o określonych cechach.

W pięciu analizowanych dramatach występują dwie figury władców. Władysław w utworach Rzewuskiego i Niemcewicza jest władcą błędzącym mimo swych zalet (rycerskości, odwagi), ściągającym na siebie i poddanych nieszczęście. U Rzewuskiego błędem władcy jest odrzucenie dobrych rad hetmana, u Niemcewicza – spisek przeciwko królowi i niefortunne uczucie do Elżbiety. Drugą figurą jest władca łaskawy, reformator skupiający wokół siebie poddanych i umiejętnie przekonujący opozycję do swych racji (Kazimierz i Zygmunt August).

Praca skrzy się erudycyjnością, co uwidacznia się w przywoływanych kontekstach literackich i pozaliterackich oraz zebranej Bibliografii liczącej 35 stron. Cenne jest wykazanie wpływu ówczesnej historiografii na konstrukcję dramatów. Zgodnie z założeniem Doktorant

nawiązał porównawczo do utworów tego samego gatunku poświęconych monarchom w Polsce i innych krajach, m.in. można wymienić *Fedre* Racine'a, Woltera *Rzym ocalony, czyli sprzysiężenie Katyliny*, Collégo *La partie de chasse de Henri IV*, Karpińskiego *Bolesława III, Edwarda III* Józefa Andrzeja Załuskiego, *Henryka VI na łowach* Bogusławskiego.

Doktorant kilkakrotnie wspomina o popularnym w oświeceniowym motywie spisku, rozpowszechnionym przez Woltera, ale dopiero w rozdziale IV szeroko omawia dzieło francuskiego autora. Może warto te rozważania przenieść wcześniej, kiedy po raz pierwszy pojawia się wzmianka o motywie spisku.

Wiele jest rozważań o aluzjach występujących w analizowanych dramatach. Są wśród nich odwołania nie tylko do historii, współczesności, ale także do literatury, np. do Krasickiego. Termin aluzja literacka nie pada. W sposób przejrzysty pisał o aluzji literackiej Konrad Górski. Warto to przeczytać.

W pracy dużo jest cennych dygresji, zarówno w tekście, jak i przypisach. Niektóre z nich rozbijają wywód, np. o królu – medyku (s.152), o nobilitacjach (s. 153-155), o Niemirach (s. 168-169), o Żydach (s. 170-171), o zamku w Piotrkowie (s.211-212).

Z satysfakcją stwierdzam, że rozprawa spełnia wymogi stawiane pracom doktorskim, dlatego też wnioskuję o dopuszczenie mgr Marcina Śramy do dalszych etapów przewodu doktorskiego, z jednoczesną propozycją wydania rozprawy drukiem, która byłaby dopełnieniem monografii Ewy Szczepan i Małgorzaty Chachaj.

Prof. zw. dr hab. Krystyna Stasiewicz

Olsztyn, 5 czerwca 2024r..

